

Különleges tudományos könyvsorozatot indított útjára a Line Design Kiadó 2018-ban, amely segíthet a hazai tudományos eredmények hatékonyabb külföldi becsatornázásában. A sorozat ugyanis a magyar kutatást érintő idegennyelvi korlátokat hivatott áttörni azáltal, hogy a külföldi kutatók által is haszonnal forgatható kétnyelvű tudományos munkákat jelentet meg.

A sorozat első darabja, Tuza Csilla két, hosszú évtizedes kutatómunkájának gyümölcse, amely az állami céhszabályozás alakulását tárja fel III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt magyar és a magyar szöveggel teljes mértékben megegyező módon német nyelven. A mű azonban mégsem ragad le a szűk értelemben vett kodifikációtörténetnél. Ennél jóval többre vállalkozik, hiszen egy olyan komplex viszonyrendszerben kell a szerzőnek a céhek történetét vizsgálnia, amelynek figyelmen kívül hagyása hatalmas félreértésekhez vezetne. A szerzőnek és mindenkinek, aki hazai témát kutat, tehát kényszerűségből kell nemcsak a Magyar Királyság, hanem kifelé a Habsburg Monarchia, azaz a birodalmi érdekek, míg befelé a vármegyék érdekeit elemeznie. A vallási, a nemzetiségi, a személyi stb. érdekellentéteket, Erdély különállását pedig még nem is illettük. Miközben maga a céhes kézművesipar és a termékeire épülő kereskedelem önmagában a versenyről, a termékek és áruk értékesítéséből, tehát versengő érdekekből áll, még akkor is, ha a keretek messze vannak attól, hogy kapitalistának nevezhessük őket. A kutatónak ezért olyan módszertant kell találnia, amely *pars pro toto* jelleggel mégis a lehető legteljesebben mutatja be vizsgálat tárgyát.

Tuza Csilla levéltárosként a rendeletek ismertetése mellett érthető módon alapvetően levéltári forrásokra hagyatkozik. A céhek felügyeletét az egész országra kiterjedő módon ellátó Helytartótanács levéltári anyagából (Helytartótanácsi Levéltár) például kb. 80 iratfolyóméternyi anyagot dolgozott fel, amelyet kiegészített Buda, Pest és Óbuda továbbá Pozsony–Kassa és Temesvár teljes céhes anyagával. Utóbbi városok leánycéhhálózata (Temesvár kivételével) tulajdonképpen az ország jelentős részét lefedték, így az egész országra levont megállapítások hitelessége indokoltan látszik, még akkor is, ha a Bánát, Horvátország és Erdély vizsgálata, az eltérő fejlődés vagy éppen a céhek jelenlétének megkérdésesítése, sőt hiánya miatt, külön kutatás tárgyát képezi, így elmaradt. A szerző a bevezetésben ugyanakkor többször szabadkozik, hogy általános érvényű kijelentéseket tehet-e, ha pedig nem, akkor megállapításainak milyen érvénye lehet. Holott ő

Rigó Balázs

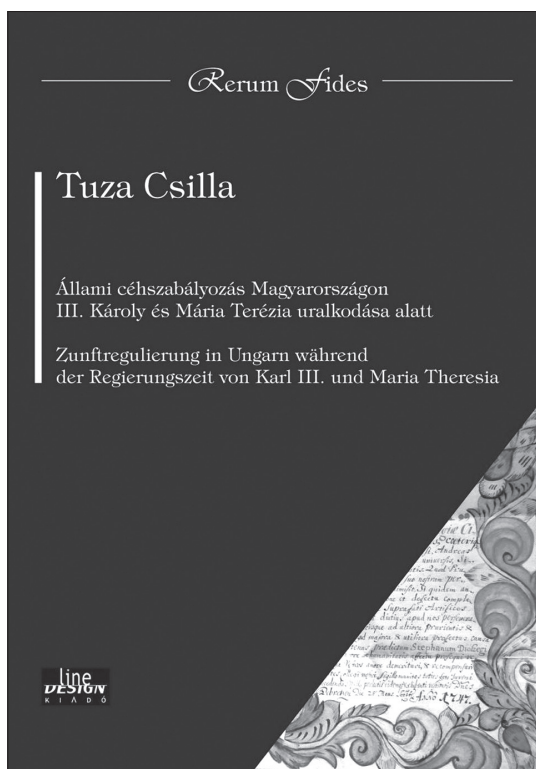
A céhes keretek áttörése?

Új sorozat a hazai tudományos életben. Recenzió Tuza Csilla *Állami céhszabályozás Magyarországon III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt* című művéről

Tuza Csilla: *Állami céhszabályozás Magyarországon III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt.*
Zunftregulierung in Ungarn während der Regierungszeit von Karl III. und Maria Theresia.
Budapest, 2018. Line Design, p. 296
ISBN 978 963 480 002 6

maga ismeri be a forrásadottságok elégtelenségét, szórtóságát, végeredményben azt, hogy a múlt totalitása megírhatatlan. Jóllehet ennek a beismerésnek az őszinteségét dicséretesnek tartjuk, mégsem látjuk értelmét, mivel a szerző a mű címében és bevezetésében is felvállaltan szabályozás- és nem céhtörténetet akar bemutatni. Jóllehet detektálja a további kutatási lehetőségeket a céhlegények migrációkutatásától kezdve, a céhen belüli karrierlehetőségeken vagy céh és a helyhatóság peres ügyein át, az anya- és leánycéhek kapcsolatainak stb. vizsgálatáig, ezek alapvetően nem képezik a szabályozástörténet tárgyát, mivel ahhoz csak kivételesen, kifejezetten a kodifikációt kiváltó, tehát szabályozás útján megoldandó problémaként, tehát egyedi esetben kapcsolódhatnak.

A szerző a források és a fenti problémák bemutatása után a magyar céhek helyzetét vizsgálja a 17–18. század fordulóján. Ez a fejezetcím azonban nem szerencsés, mivel a fejezetnek csak az első alfejezetét fedi le, holott a fejezet valójában azt a kontextust adja, amelynek keretében a teljes 18. századi szabályozás, vagyis a szerző kutatásának és a műnek a teljes tárgya áll. Így még mindig bevezető jelleggel a szerző megemlíti a céheket országos szinten először szabályozó 1679:71. tc.-et, abból is különös tekintettel az árszabás (limitáció) vármegyék hatáskörébe utalását, majd a céheket később is jellemző általános problémákat és azok összefüggéseit az országnak az oszmán hódoltság

utáni újratelepülésével/betelepítésével. Az iparfejlesztésre is súlyt helyez, a Magyar Királyság új berendezkedésével foglalkozó *Einrichtungswerk* céheket és ipart illető javaslatának is, szintén csak kontextus gyanánt, sajnos csak egy bővebb bekezdés jut. Holott a kodifikációtörténetnek a magyar jogtörténetben megszokott, ám hatályba soha sem lépett, rendezési javaslatok is a szerves részét képezik.

Éppen a szabályozástörténelmi cél végett lehetett volna mind az *Einrichtungswerk*nek, mind a rendek által beterjesztett, végül mind Esterházy Pál nádor saját tervezetének nagyobb teret szentelni. Szintén ebben a fejezetben kapott teret az európai céhek helyzetét régióként egy-egy bekezdés erejéig összefoglaló alfejezet, amely valójában a 16. századtól, a Német-római Birodalomban az 1530. évi *Reichspolizeiordnung*tól, Angliában az 1563. évi *Statute of Artificierstöl*, Franciaországban 1581-től indul. Spanyol területekről egy 1545-ös összeírást említ a szerző, míg Csehországban már a manufaktúrákról és nem a céhekről ír, végül a lengyel-ukrán területeket a 14. századtól kezdve 1840-ig foglalja össze. Sajnos ez az alfejezet nagyon a kötelező kör jelleget hordozza magán. Ráadásul sem térben, sem időben nem illeszkedik a mű céljához, mivel a szerző következetesen ragaszkodik ahhoz, hogy a céhszabályozást csak az 1720-as évektől az 1761-es céhreformig vizsgálja. Tehát a nemzetközi háttér bemutatni szándékozó alfejezet valójában egy szűk előzményt, kvázi kiindulópontot sejtet, miközben a régiók leírását a 16. századtól indítja.

A következő alfejezet viszont nemcsak hiánypótló, hanem rendkívül jól is sikerült a műben. A szerző az osztrák merkantilista (kameralista) gazdaságpolitika részletes leírását adja. Így a céhekre koncentrálna mutatja be Johann Joachim Becher (1635–1682) *Politischer Discurs* című 1668-as munkáját, amely az országok gazdaságának alapját a benépesítésben, a mezőgazdaság állami támogatásában, végeredményben a kellő élelem- és nyersanyagbiztonságban látja.

Leírja továbbá Philipp Wilhelm von Hörnigk (1640–1714) 1684. évi *Österreich über alles* című munkáját, amelyben Hörnigk az osztrák monarchiát egy gazdasági egységként látta. Szerinte az ország gazdagságát nem a nemesfém tartalék adja, hanem az előállított termékek mennyisége és minősége. Ugyanakkor elsősorban nem a (kül) kereskedelem fejlesztésére, hanem a hazai nyersanyagokból, otthon előállított termékek hazai felhasználására kell törekedni, míg kereskedni csak a felesleggel kellene. Hörnigk egy kilenc pontból álló tervet dolgozott ki, amely a hazai termékek védelmét tűzte célul, még az esetben is, ha gyengébb minőségűek. A harmadik gondolkodó Wilhelm von Schröder (1640–1688), akinek fő műve a *Fürstliche Schatz- und Rentkammer* (1686). Ennek a munkának az első mondata az a tévesen III. Károlynak/Mária Teréziának tulajdonított megállapítás miszerint „[e]tetni kell a birkát, ha nyírni akarjuk”. A mű nem a gazdaság egészéről tesz megállapításokat, hanem kifejezetten az iparfejlesztésre, ezért hosszasan és részletekbe menően elemzi a céheket, és jóllehet nem a magyar viszonyokat vizsgálja, a német céhekre tett észrevételei sok esetben a magyar cé-

hekre éppen úgy érvényesek – állapítja meg Tuza Csilla. Schröder fő javaslata a céhprivilegiumok letörésében és a manufaktúrák fejlesztésében mutatkozik meg.

A szerző mindezek után tér munkájának fő célkitűzésére, a céhszabályozás történetének leírására. A fejezetek szerkezete inntól kezdve megegyezik. A jogszabályi rendezés után, vagy inkább helytállóbb módon, jogszabályi megalapozásra építve a Helytartótanács felméréseket kezdeményezve körlevelet írt a vármegyéknek, amelyre válaszul a vármegyék leírták az iparral kapcsolatos észrevételeiket vagy problémákat, avagy azt, hogy egyáltalán nincsen semmi változtatnivaló. Természetesen számos vármegye válasza sem méltatta a Helytartótanácsot. Ez a jogalkotás–felmérés–körlevél–válasz kommunikációs kör az 1720-as évektől kezdve tulajdonképpen a nagy, 1761-es céhrendezésig évtizedenként lezajlott. A szerző címszavakban leírja az 1715:79. tc., majd az azt megerősítő 1723:74., illetve az 1723:115. és 117. tc. ipart vagy céheket illető rendelkezéseit. Majd vármegyékre és városokra bontva bemutatja az 1725. évi helytartótanácsi körlevélre érkezett válaszokat, amely levélnek az volt a célja, hogy a beérkezett vármegyei és szabad királyi városi jelentések alapján, felmérje az adott törvényhatóság területén az ipar állapotát és további iparfejlesztési igényeit.

„Az országosan kibontakozó kép a jelentések beküldésekor: a legtöbb helyen nyersanyaghiány és munkaerőhiány uralkodott, pontosabban a meglévő erőforrásokat nem aknázták ki és nem használták ki megfelelően, így a nyersanyag és a munkaerő nem találkozott, a gazdasági élet szereplői szakképzettségüket és lehetőségeiket tekintve más-más színvonalon álltak.” (39–40. p.)

A helytartótanács 1724 után több visszaélést megvizsgált, orvosolt, és előkészítette az 1731. évi birodalmi céhreform magyarországi átültetését. A Helytartótanács azzal is egységesítette a céhrendszert, hogy a hasonló ügyeket hasonló módon, vagy éppen ugyanúgy igyekeztek megoldani, eldönteni. Előfordult természetesen olyan eset is, amikor egyedi esetből általános érvényű királyi rendelet született, ezek azok a bizonyos fent említett, kodifikációt meghatározó egyedi esetek. A tipikus megoldandó ügyek, leginkább visszaélések a céhbe jutás vagy a vásárokon való részvétel akadályozása, utóbbin belül főként a látópénz szedésével, az áruk elkobzásával, az árusítás akadályozásával, a vásárra érkező külföldiekkel kapcsolatos panaszok. Emellett a legényekkel kapcsolatos panaszok és a céhek egymás közötti rendezetlen ügyei különösen a legények átcsábítása, a rokon szakmák hatásköri vitája, vagy például a konkurenciaharc jelentkezett.

III. Károly 1733. évi céhreformja a következő nagy fejezet, amelyet a szerző alaposan körbejár. A reform az 1731. évi birodalmi céhreform hazai átültetésének az eredménye, amely Sauska Ferenc, a Helytartótanács céhügyekért felelős referensének az érdemét, szakértelmét és elhivatottságát dicséri. A fejezet Sauska tervezetét lábjegyzetben latin eredetiben közli, míg magyarul tömör, mégis részletes kifejtését adja. A tervezetből egyértelműen látszik, hogy a Helytartótanács a céhreform végrehajtásában

és ellenőrzésében a törvényhatóságoktól, a vármegyéktől és a szabad királyi városoktól várt segítséget, és törekedett a lehető legharmonikusabb együttműködésre. Sauska tervezetéből végül az egész országra nézve irányadó rendelet született. Talán nem lett volna hiábavaló, ha a szerző a szabályozás jelentőségére nézve a rendelet számát (vagy legalább napra pontos kiadási dátumát) is közli, nemcsak Sauska tervezetének levéltári megjelölését. Hasonlóképpen, az 1733. évi szabályozás előtti és utáni helytartótanácsi rendeletek száma, napra pontos kiadási dátuma és így visszakereshetőségének az elősegítése is megért volna egy lábjegyzetet, ha már a szerző külön alfejezetet szán III. Károly rendeleteinek, és külön kiemeli azok egyedi esetből kiinduló, ám országos, azaz általános rendelkezéssé válását. Az 1733. évi reform következményének, sikerének felmérése érdekében a Helytartótanács 1736-ban újabb felmérést és körlevelet intézett a törvényhatóságokhoz. Érdekes módon kevés átfedés volt a választ beküldő törvényhatóságok között. Az egy évtizeddel korábbi jelentést beküldők feleslegesnek tarthatták újabb jelentés írását, míg az akkor tartózkodók fejlődhetnek annyit, hogy érdemben tudjanak reagálni a felmérésre. A két jelentés eredményének összképe között végeredményben alig mutatkozik eltérés. A kézműipar többnyire a mindennapi igényeket kielégítő és főként ruházati termékeket előállító iparágakra korlátozódott. Ugyanakkor bizonyos helyeken ezeket a hétköznapi igényeket sem tudta kellő számú iparos kielégíteni. Negatívum továbbá, hogy „az iparosok tekintetében a törvényhatóságok mindig csupán a céhes kereteken belül gondolkodtak, és egyedül Nagyszombat esetében találunk említést arról, hogy céhen kívüli iparosokkal is dolgoztattak”. (76. p.) A reform óta eltelt 3 év tehát kevésnek bizonyult az eredmények eléréséhez. A következő fejezet levéltári forrásokra támaszkodva nyújt a kevés eredményből, illetve a szabályozás ellenére megmaradó visszasságokból, tehát a joggyakorlatból egy csokrot az olvasónak.

A másik nagy szerkezeti egység a céhek helyzetének feltárása Mária Terézia uralkodásának kezdetén. Az 1740-es és 1750-es évek céheket érintő panaszok jellege az előző két évtizediekéhez képest megváltozott. Jóllehet a főbb problémakörök a céhbejutás akadályozása, a legényekkel kapcsolatos panaszok és a céhek egymás közötti rendezetlen ügyei most is jelen voltak, de ezek az ügyek már kevésbé tekinthetők egyediéknél – állapítja meg a szerző (89. p.). Az új esetekben a panaszok már többnyire a céhek piacának, a megszerzett kiváltságoknak és a nyersanyaghoz jutás lehetőségének a féltéséből származtak. Jóllehet a vásárokkal, a látópénzzel, az áruekborzásokkal kapcsolatos ügyek szinte teljesen eltűntek, új ügytípusként jelent meg a taxákkal kapcsolatos rendezés és az addig be nem mutatott céhlevelek megerősítése. Végül, habár a céhszabályzatok támogatták a mester özvegyét, illetve engedték neki a céh (műhely) továbbvitelét, az 1740-es években már ők is azt a konkurenciát jelentették, akit ki kellett szorítani. Ebből kifolyólag az özvegyek többször fordultak a Helytartótanácsához védelemért.

A Helytartótanács működése az 1720-as és 1730-as években nem csupán egy felsőbb bírói fórumot jelentett

a céhes panaszok intézése során, hanem a Helytartótanács azok kivizsgálásával és helyreigazításával próbálta a céhek helyzetét felmérni és a tipikus problémákat elhárítani. Ugyanez igaz az 1740-es és az 1750-es évekre is.

„A Helytartótanács arra törekedett, hogy a beérkező ügyeket egyfajta állapotfelmérésre használja fel, és nem az egyes ügyek egyedi megoldását preferálta, hanem minden esetben általános orvoslást keresett egy-egy tipikusnak mondható bajra.”

Az 1750-es években a céhpolitika szigorodott, határozottabbá vált. 1750-ben helytartótanácsi vizsgálatot rendeltek el. Ennek a vizsgálatnak kulcsszereplője Fabiankovics György helytartótanácsi tanácsos volt. 1750-ben kettő iratot tett le a királynő elé. Első irat, az 1733-as tervezet, illetve rendelet magyar viszonyokra továbbra is hasznosítható és aktuális változata. Erről megállapítható, hogy Fabiankovics lényegében egyetértett Sauska tervezetével. A második irat az örökös tartományokban és a birodalomban elfogadott céhszabályozás pontokba szedett rendelkezéseit tartalmazta aszerint, hogy belőlük mi a valós helyzet Magyarországon, mennyiben hasonlít avagy tér el a hazai állapot a birodalmi gyakorlattól.

„Az 1750-es vizsgálat megerősítette a céhpolitika addigi irányvonalát, a Helytartótanács folytatta a céhrendeletek érvényre juttatását, a céhek egységesítését, a céhes keretek kitágítását. Mivel a század közepére az államhatalom megerősödött, a helytartótanács elnyerte a magisztrátusok és a megyék támogatását, ezért egyre hatékonyabban tudott fellépni a céhek visszaéléseivel szemben”

– értékeli a szerző (110. p.).

A céhek történetét nézve a kulcsszó az előző idézetben az egyre szó. Az 1750-es években ugyanis a gondot az okozta, hogy nem minden törvényhatóság tartotta vagy tartotta be a szabályokat, és az is elfordult, hogy a jogkövető magatartás ellenére is tehetetlenek bizonyultak a renitens céhekkel szemben. Így Mária Terézia mind az 1751. évi, mind az 1756. évi felszólítása végeredményben hatástalan maradt a céhek engedelmességre kényszerítésében.

Az évtized végére jóllehet még mindig voltak problémák, de már főként csak Észak-Magyarországon, a bányavárosokban és a szabad királyi városok céheiben. 1760 januárjában Mária Terézia Gosztonyi István helytartótanácsi tanácsost kérte fel egy összefoglaló és erre építve egy megoldási javaslat készítésére, egyben utasította a Szepesi Kamarát, a területén lévő céhek felülvizsgálatára. Gosztonyi a következő évben, januárban és februárban két referátumot terjesztett az uralkodó elé, ugyanakkor az idő rövidsége miatt átfogó, alapos vizsgálatot nem végezhetett, ezért munkáját az 1750-es évek állapotának és az elért eredmények összegzéseként értelmezhetjük (114. p.). Gosztonyi az egyedi problémák megoldása helyett az egységes, országos, tehát általános szabályozásban látta a megoldást a céhek elavult és ártalmas kiváltságaival

szemben, amelyek akadályozzák a szabad iparfejlődést és kereskedelmet. Végül tíz pontból álló szabályozási javaslatot tett le az asztalra, amelyből 1761. március 16-án rendelet is született. 1764-ben Gosztonyi újabb tervezetet nyújtott be, amely a céhprivilegiumok egységesítését célozta meg rendezni, a tervezetet *Supplementum* névvel illették, mivel az 1761. évi rendeletek kiegészítéseként tekintettek rá. A tervezetet az uralkodó lényegében változatlan formában elfogadta, és királyi rendeletként 1764. augusztus 1-jén kiadta. A céhlevelek egységesítése, a régiiek bevonása, újak kiadása ezzel befejeződött.

„Az 1761-es céhszabályozás tehát egy négy éves folyamatos volt, mely befejezte az 1733-ban elkezdődött egységesítési törekvéseket, beillesztette a céheket az általános gazdaságfejlesztési elképzelésekbe, egyúttal szabad utat adott a céhen kívüli ipar fejlődésének. Az 1770-es évekre megindult az a gazdasági fejlődés, melyben a céhek már nem jelentettek visszahúzó erőt, hanem beépültek az iparfejlesztésbe és -fejlődésbe. Mindvégig hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a céhes ipar a XVIII. századi gazdaságban nem a fejlődés hátráltatója, nem a múltban megragadt csökevény, nem egy nélkülözhető jelenség volt, hanem az ország népességéhez, lehetőségeihez és ipari fejlettségéhez mérten egy létjogosultsággal rendelkező intézmény”

– zárja művét a szerző, amellyel maximálisan egyetértünk.

A művet, ha egy mondatban szeretnénk összefoglalni, akkor a címadó kérdést tartjuk a leginkább találónak. Jelenti ugyanis azt a tartalmi kérdést, hogy áttörték-e a céhes kereteket a 18. századi szabályozások?

A válaszuk határozott nem, ugyanis Tuza Csilla meggyőzően mutatja be, hogy nem áttörték, hanem tágitották, a céhek, köszönhetően az ország újraegyesítésének és a betelepülésnek, másodvirágzásnak indultak, a század utolsó harmadára a gazdasági fejlődés tapasztalhatóvá vált.

Módszertanilag azonban már vegyesebb a kép. Az imponáló mértékű levéltári forrás felhasználása a hagyományos szabályozástörténeti megközelítés módszertanát mindenképpen kitágította, hiszen az események sorozatával, a történések empirikus feltárásával és tömegével olyan dimenzióját nyitotta meg a szabályozástörténetnek,

ami legalábbis jogtörténészként tekintve nem szokványos. Hívhatnánk jogászai nyelven akár a kodifikáció történeti (jog)szociológiájának, tehát annak, hogy az adott jogi jelenség (norma) a múltban miként érvényesül a társadalomban, ez a jelenség adott esetben a kodifikációs szándék. Ugyanakkor a szerző saját diszciplínájának, a levéltárosi céhnek a csapdájába is esik, és ebben a tekintetben valóban zárt céhként viselkedik. Nem történik meg, vagy csak csekély mértékben, a vizsgálata a jogszabályok szövegének, sőt néhol csak a rendeletek kulcsszavainak a felsorolását kapjuk, pedig egy kodifikáció során a korábbi szabályozást mindenképpen figyelembe veszik, azaz elolvassák. Mi is megtettük volna.

A rengeteg levéltári forrás mellett mind az általánosabb elméleti, például a Habsburg Birodalomról szóló, azt egységként leíró, mind a gazdasági megalapozást elvégző, vagy akár a törvényhatóságok általános jogi helyzetéről szóló irodalom eltörlőd, vagy hiányzik. Egyetlen, ám annál kifejezőbb példa: egy szabályozástörténeti munka nem nélkülözheti Lippay István: *Az ipartestületekről és az ipartestületek országos központjáról. A céhszabályzatok jogtörténeti fejlődése, valamint az 1932. évi VIII. t.-c. magyarázata* (Budapest, 1932. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.) című művét.

A harmadik szint, ahol nem tudjuk, csak erősen reméljük, hogy a hagyományos tudományos könyvkiadás kereteit áttörte-e a szerző és a kiadó, az a kétnyelvű tudományos kötetek favorizálása. A kiadó Tuza Csilla műve óta is publikált tudományos kötetei ezt a reményt éltetik, és bízunk benne, hogy a kereteket kitágítva a többi kiadót is maguk mellé emelik ebben a nemes vállalkozásban. A mű irodalmi gyengeségei ellenére és a levéltári források gazdagsága miatt rendkívül közel hozza hozzánk a céhek életét, a céhtagok sorsát, stratégiáját, szándékait. Miközben úgy tárgyalja egy hatalmas birodalom és benne egy szintén nagy királyság gazdaságát, hogy tulajdonképpen apró vármegyék, törvényhatóságok, pár ezer vagy száz fős települések kézműveseinek gazdasági döntéseiről és életéről olvashatunk. Tuza Csilla munkája haszonnal forgatható mindazoknak, akik a céhekről plasztikusan, emberközeli léptékben, ugyanakkor minimális gazdaságpolitikai és jogtörténeti háttértudás birtokában akarnak tájékozódni, miközben szeretnék a 18. századi Magyar Királyság újjáépítésének egy szeletét is végigkövetni.

